

Наталія Іванова

ІВАНОВА Наталія Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувач відділення «Дошкільне виховання» Луцького педагогічного коледжу. Сфера наукових інтересів – соціальна філософія, філософія освіти, праксеологія.

МИСЛЕННЯ ЯК ФАКТОР САМОТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ: СИТУАЦІЯ АНТРОПОЕЗИСУ

Здійснено аналіз антропоезису (аутопоезису) як процесу творення людиною самої себе, моделей свого буття. Показано, що історія антропоезису включає в себе історію мисленнєвої рефлексії як фактору, завдяки якому людина стає тим, ким себе вважає і ким хоче стати. Продуктивну роль в даному процесі виконує мислення в якості енергії творення особистості – головного суб'єкта соціального пізнання і діяльності.

***Ключові слова:** антропоезис, рефлексія, мислення, культура, особистість, творчість, суспільство.*

У вирішенні проблем людської самоорганізації, як результату діяльності мислення, більш продуктивним є історико-культурний, філософський, а не біологічний підхід. У зв'язку з цим доцільно говорити про «антропоезис», тобто про творення людиною самої себе, на чому акцентують увагу сучасні гуманітарні науки. Адже поняття «антропоезис» здатне належним чином підкреслити ідею конструювання проектів людського буття. В даному сенсі історія гуманітарних наук є «антропоезисною», оскільки досліджує виробництво саме «людського». Ідея «антропоезису» створює в людському житті можливість встановлення смислу в певних формах культури мислення. В контексті вищезазначеного, постає необхідність дослідити основні аспекти становлення мислення, яке виступає головною умовою «антропоезису».

Зазначимо, що проблеми «антропоезису», тобто творення людиною себе, присвячені ряд важливих публікацій, серед яких чільне місце займають роботи К. Колама, М. Кілані, Г. Гірца, В. Беха, А. Кравченко, Р. Сміта та ін., де досліджується процес розвитку людини від

недосконалості біологічного існування до культурної повноти, акцентується увага на необхідності дискурсу «антропоезису».

Необхідно зауважити, що в культурологічних і філософських дослідженнях проблеми «антропоезису» (аутопоезису) акцентується увага в основному на культурно-гуманітарному аспекті творення «людського». Проте, поза увагою залишається визначення ролі мислення в даному процесі.

Метою статті є аналіз рефлексій мислення в історико-філософському процесі, що, в свою чергу, обумовлює становлення «людського в людині» відповідно до запитів соціокультурної реальності.

Сучасні дискусії про людину та її мислення мають спільні корені – класичну філософію і романтичний світогляд. З точки зору І. Канта, людський розум формує те, що може бути пізнане в світі, і філософи перетворили цю тезу в метафізичний і, зокрема, романтичний пошук того, що здатне саме породжувати, створювати себе. Фіхтеанське самодостатнє «Я», гегелівський «дух» («в собі і для себе»), марксистське «виробництво» – всі вони мають власне поняття про людське самоформування (самотворення). В своєму категоричному вираженні, якщо говорити словами Й.Г. Фіхте, «і предмет рефлексії – а саме вказані мисленнєві можливості..., і форма її, сама діяльність рефлексування породжувалась самодостатністю людського духу» [11, с. 351]. Для осмислення сказаного потрібно зрозуміти, що в результаті історичного процесу рефлексія здійснюється у всій її повноті, реалізуючи ідеал «людського». В історичному аспекті цей крок передбачає порівняння епігенези живих організмів із рефлексивним породженням «Я» і з самого себе, а також особливої культури мислення – антропоезису. Вважалося, що він існує на всіх рівнях реальності. Важливу роль відігравала «органічна телеологія» – думка про те, що все живе несе в собі ціль, не обумовлену зовнішньою причиною, а має основу в самій собі. «Бажання» організму жити – досягнути буття і підтримувати в собі буття, – «здавалося глибокою метафорою або навіть основою самостворюючої природи людського духу» [9, с. 332].

Однак, з часом, філософи і, взагалі, вчені визнали той факт, що потрібно все ж таки проводити різницю між людиною і всіма іншими живими істотами, в чому б не полягала історична природа буття, адже мисленнева саморефлексія індивідів змінює природу їх «дозрівання». Людські істоти «ніколи не є, як у випадку з тваринами, просто тим, що вони «є»: вони є те, за що себе приймають, а це (як стверджував Г. Гегель) говорить про розвиток як в соціальному, так і історичному смислі» [12, с. 294]. Історія аутопоезису (антропоезису) повинна включати в себе історію мисленнєвої рефлексії не тільки того, ким людина може

стати в результаті «дозрівання», але і того, ким вона сама себе вважає. Переконавання, що нормативний авторитет сам встановлює собі закони, як і про те, що смисл і значимість виникають завдяки чіткій діяльності свідомості, стабільно увійшли в сучасне мислення.

В наш час ідея самотворення людини мислячої досягла вирішення в екзистенціальній філософії, зокрема у Ж.-П. Сартра. Він стверджував, що свобода діяльності онтологічно первинна, зокрема у відношенні до надзвичайно впливової практичної етики, яка покладає на індивідів відповідальність за те, чим вони є. «Неможливо знайти інших меж моєї свободи, – писав Ж.-П. Сартр, – ніж вона сама, або, якщо хочете, ми не вільні перестати бути вільними» [8, с. 451]. Тобто володіти свободою. Постійно наголошувалося, що будь-яка форма гуманітарного знання – акт омани, помилковості, самообману, який потрібно аналізувати, критикувати. Адже кожна наука, стверджував Ж.-П. Сартр, досліджує діяльність в причинному аспекті, ігноруючи при цьому її джерело – екзистенціальну свободу. Хоча внутрішня узгодженість самого мислителя була поставлена під питання, але завдяки популярності його творчості радикальна ідея самотворення отримала широке розповсюдження.

Є сенс підкреслити важливість поняття «бажання» («хотіння», «воління»), яке концептуалізувалося в контексті пошуку нових самотворюючих основ, загальних (соціальних) для матеріальних і нематеріальних форм життя. В кінці дев'ятнадцятого століття ряд авторів зблизили це поняття з поняттям «матеріальної сили» або «енергії». В своїй філософії Ф. Ніцше відродив його як «волю до влади». У свою чергу, З. Фрейд поклав це поняття в основу психоаналітичної концепції, частково перейнявши від Ф. Ніцше двозначну трактовку природи «бажання», але досить ясно вказавши на вроджені біологічні сили. В такому ж ракурсі розумів «бажання» («хотіння»), до прикладу, і Е. Кассіер, ототожнюючи його з «первісними» творчими енергіями людської свідомості і мислення [9, с. 333-334].

Аналіз показує, що під впливом філософських поглядів Ж. Лакана, поняття «бажання» стало досить розповсюдженим словом, зокрема в середовищі сучасних інтелектуалів, і трактувалося як ні на чому не засновану, замкнену на собі сутність, далі якої ми не можемо піти в поясненні несвідомих, (ірраціональних за суттю), прагнень. Не погоджуючись з Й. Г. Гедером, що «сутність душі полягає в силі мислення і діяльності, у відповідності з ідеалам удосконалення» [4, с. 183], сучасні автори шукають адекватну мову репрезентації цілеспрямованої, сповненої значимості форми свідомої або несвідомої людської діяльності. В тому числі й мисленневої, і в даному сенсі

мова «бажання» («хотіння») є тією ланкою, яка об'єднує сучасність та епоху романтизму.

Дана ситуація важлива для розуміння ролі і значення, по-перше, мислення в становленні і самостворенні людини; по-друге, ролі самої мислячої людини як суб'єкта мислення в творенні історії, культури, суспільства. У свій час Д. Віко пропонував зробити новою наукою «Історію Людських Ідей; на цій Історії, як ми вважаємо, повинна будуватися Метафізика Людського Розуму. Дана цариця наук... починає з того моменту, коли перші люди почали мислити як люди, а не з того, коли Філософи почали розмірковувати і мислити над людськими ідеями» [3, с. 117]. Цей аргумент перетворює історію «людських ідей» в науку про людський дух і мислення як самовідтворювальну і, разом з тим, діяльну силу, а не в історію відкриття людської природи як певної сутності, що дана природою незалежно від її пізнання і розуміння.

У даному контексті можна і потрібно знову повернутися до людини, мислення якої розглядається не лише як показник її інтелектуальних, креативних чи пізнавальних можливостей. В певному сенсі мисляча людина як суб'єкт пізнання відповідає характеристикам таланту, тобто є претензією на звання людини видатної, або відомої. Явище таланту (як і геніальності, героїзму) для людства завжди було психосоціальним феноменом, орієнтованим більш на сприйняття і уявлення суспільства, ніж на реальність існування великих людей. Більше того, саме суспільство у всі історичні епохи і періоди свого розвитку стимулювало підтримку на високому рівні міф про героя, генія, талант. По-перше, це слугувало сильним, впливовим, виховним прикладом для інших. По-друге, за певних умов цей феномен поставав ще і способом маніпуляції свідомістю індивідів, спрямовував їх мислення, зокрема, для формування уявлень про особливу роль еліти (обраних) в житті соціуму. Для цього створюються відповідні легенди, які сприймаються масами, причому це характерно для тих суспільств, які ще не відійшли у своєму розвитку від тоталітарних пережитків.

Принагідно зауважимо, що еволюція людства, окрім інших джерел, заснована на лідерстві, домінуванні, прагненні до влади, яку можна назвати «прагненням досконалості» (А. Адлер). Причому не лише в політиці, де все ще сподіваються на появу якщо не «доброго», то «розумного царя», але і в інших сферах соціального життя. Це стосується головним чином масової свідомості, в якій породжуються різного роду утопічні сподівання і необґрунтовані мрії. Для того, щоб вони не були домінуючими, суспільство потребує мислячої особистості. Сумнів, критицизм, іронія, продуктивність, креатив її мислення постає голов-

ною умовою виходу за межі повсякденності, що означає, в той же час, відкриття нового.

У даному контексті популярність і поширеність того чи іншого дискурсу впливають не лише з обґрунтувань, здійснених теоретичним розумом. Їх джерелом є деякі особливості людського мислення як такого. Зокрема, одне з головних прагнень людини полягає в тому, що зі всього потрібно виносити свій урок, висновок. Ця людська якість має важливе значення в силу того, зазначає С. В. Пролєєв, що «в історії мислення часто-густо трапляються випадки, коли якась людська, вельми звичаєва ж характерологічна властивість вибудовує в собі власну метафізичну проєкцію. Переносючи себе з царини повсякденності в умоглядний світ, вона починає утверджувати себе як універсальний принцип, що підпорядковує весь обшир людських дій, прагнень, пізнавальних зусиль» [7, с. 27]. Подібний сценарій спрацьовує здебільшого в системі надання оцінок (аксіологічний дискурс), коли виокремлюється і стверджується та чи інша теоретико-мисленнева позиція. Тобто в реальній практиці мислення різноманітні судження й умовиводи, які характеризують ту чи іншу ситуацію, здебільшого залишаються в межах процедури винесення оцінок.

Ото ж, якщо ми говоримо про «самотворення» особистості як мислячої, творчої, можна за приклад взяти непересічну постать Ф. Ніцше, котрий як мислитель надав поняттю «цінності» універсального значення. Саме в нього цінність стає всезагальним визначенням існуючого, яке, на думку Ф. Ніцше, потребує переоцінювання, тобто переосмислення. Все суще повинно репрезентувати себе як цінність, щоб процедура переоцінювання набула значення універсальної метафізичної дії, завдяки якій здійснюється «переосмислення буття і створюється його нова філософська версія» [10, с. 65]. Підкреслюючи роль і значення Ф. Ніцше як мислителя, М. Гайдеггер писав, що завдяки переосмисленню ним буття, воно «вперше оцінюється як цінність. Відтак метафізика стає мисленням у цінностях» [10, с. 65]. Отже, творець європейського нігілізму виявляється одночасно і засновником аксіології, що також підкреслює його значення і роль як мислячої особистості.

Філософія «переоцінки цінностей» є нічим іншим, як проявом концепції «волі до влади» та її реалізації, в чому і полягає один з можливих шляхів досягнення істини. Адже кінцеве завдання кожного мислителя – визначити шлях, на якому дане досягнення буде найбільш оптимальним. Стосовно «волі до влади», то це один зі шляхів до самотворення, досягнення цілісності. Як стверджував Ф. Ніцше, науці для цього також потрібно бути більш самостійною, «вона у всіх відношеннях має потребу в ідеалі цінності, в силі, котра творить цінності, в якій

вона на службі і насмілюється вірити в себе, – сама вона ніколи не творить цінностей» [6, с. 25]. Осмислення даної ситуації дає можливість зробити висновок, що цінності творить індивід, але як мислитель, творець. Адже Ф. Ніцше, поставивши завдання «переоцінки» всіх цінностей, тим самим започаткував шлях до нової системи цінностей. Отже, до нової системи культури мислення.

Формування мислячої особистості як активного суб'єкта творчої діяльності може відбуватися в спеціалізованих спільнотах, які можуть надавати адекватні стосовно до вирішуваних проблем знання. Представники інтелектуального (творчого) середовища відстоюють позиції, що «мислячих» індивідів об'єднують, як правило, однакові базові цінності. Тому важливим завданням є більш повне розуміння того, які наслідки витікають із можливих джерел діяльності і якими емпіричними засобами можна культивувати енергії творчого мислення, до чого прагнуть, по суті, всі освічені індивіди. Одночасно потрібно враховувати, що мисленнева діяльність не може містити в собі остаточної раціональної основи.

Наукові дослідження в процесі пошуку істин орієнтуються на продуктивне мислення. Але пошук наукових істин, який залежить від активної мисленневої діяльності, не супроводжується встановленням раціональних основ – ні для самих цих істин, ні, тим більше, для втілення відповідних практик в людські справи, тобто в соціальну практику. Такі очікування були обумовлені сподіваннями, що істинне пізнання допоможе встановити раціональний (правильний) світовий лад у відповідності з базовими цінностями епохи Просвітництва (Модерну). Але зі зміною реального світу змінилася і ця установка. Така логіка спостерігається в кожному русі змін модерної свідомості. Класичним виразом її у площині метафізики є «універсальний (методичний) сумнів» Р. Декарта, у більш широкій духовній сфері – фундаментальна настанова європейського Просвітництва (оголошення всього минулого досвіду невіглаством і визнання істинним лише того, що стверджує нова свідомість – просвітницький розум). Спростування і відкидання наявного є регулятивною ідеєю для культурних та соціальних практик, а також для нової культури мислення. У цьому контексті постмодерністський аналіз сучасності є традиційним рухом або процесом саме для модерної культури. Тим більше, що «феномен глобального суспільства створює новий контекст для сучасного цивілізаційного вибору, який можна назвати прирученістю соціуму до певних цивілізаційно-культурних засад життя і відтворення цих засад у процесі власного існування» [7, с. 69].

Як відомо, мислячий індивід творить не просто культуру, а її смисл. Визначаючи сутність «помежових раціональних основ» соці-

ального буття, М. Вебер писав: «Долі культурної епохи, яка «скуштувала» плід з дерева пізнання, полягають в необхідності розуміння, що смисл Всесвіту не розкривається дослідженням, яким би досконалим воно не було, що ми самі покликані створити цей смисл, що «світогляди» ніколи не можуть бути продуктом досвідного знання, яке розвивається, і, таким чином, вищі ідеали, які найбільш нас хвилюють, у всі часи знаходять свій вираз лише в боротьбі з іншими ідеалами, такими ж священними для інших, як наші для нас» [2, с. 351-352].

У веберівському аналізі соціальної дії, викликаній відмінністю цінностей і цілей, враховується її багатоманітність; різні соціальні явища відрізняються в плані «ціннісної співмірності» кожного з них. Сам М. Вебер визнавав чотири типи діяльності, в яких зацікавлені індивіди: цілераціональна, ціннісно-раціональна, афективна і традиційна. Всі вони в основному орієнтовані на соціальний детермінізм. Проте, як зазначалося, мислення, яке за визначенням не може бути іншим, як творчим, в силу чого не може підлягати ніяким детермінаціям. Мислення як феномен «ми не можемо мати за своїм бажанням, – стверджує М. К. Мамардашвілі. – Неможливо захотіти і помислити. Не наш голій розсудок породжує мислення. Ми можемо мати його лише як подію, коли в русі зав'язуються нитки того, що трапляється раптово» [5, с. 182]. Тобто, питання про мислення є питання про існування, про смисл буття людини.

Висновки. Таким чином, здатність, належність людства до мислення означає, що кожний індивід має справу з тим, що не має начала. Мислити не можна розпочати або закінчити, можна лише вже мислити, бути в мисленні. Але для цього потрібно бути здатним, готовим до цього, що вимагає тривалої роботи зі самостворення (аутопоезису). Тривала історія як суспільства, так і культури засвідчує дану ситуацію. Весь соціальний процес створений людиною, але не абстрактною, а тією, котра прагне до самореалізації як процесу самотворення і ствердження власного «Я»; воно виступає також і умовою її соціальності.

Література

1. Бадрак В. Антологія геніальності / В. Бадрак. – К.: Издательство «КВІЦ», 2004. – 476 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Вико Д. Основания новой науки об общей природе наций / Д. Вико. – М.; К.: REEL-book НСА, 1997. – 656 с.
4. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества / И.Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
5. Мамардашвили М.К. Философские чтения / М.К. Мамардашвили. – СПб.: Азбука-классика, 2002. – 832 с.

6. *Ницше Ф.* Воля к власти / Ф. Ницше. – М.: Эксмо: Харьков: Фолио. – 2003. – 834 с.

7. *Пролев С.В.* Модерна культура і глобальні трансформації сучасності / С.В. Пролев // *Ідея культури: виклики сучасної цивілізації.* – К.: «Альтерпрес», 2003.

8. *Сартр Ж.-П.* Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр. – М.: Республика, 2000. – 639 с.

9. *Смит Р.* Быть человеком: историческое знание и сотворение человеческой природы / Р. Смит. – М.: «Канон+» РОИИ «Реабилитация», 2014. – 367 с.

10. *Хайдеггер М.* Время и бытие / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 448 с.

11. *Фихте И. Г.* Основа общего наукоучения / И. Г. Фихте. – М.: «Ладомир», 1995. – 655 с.

12. *Pinkard T.* German Philosophy 1760-1860: The Legacy of Idealism / T. Pinkard. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Іванова Н.В.

МЫШЛЕНИЕ КАК ФАКТОР СОЗИДАНИЯ ЧЕЛОВЕКА: СИТУАЦИЯ АНТРОПОЭЗИСА

Осуществлен анализ антропоэзиса (аутопоэзиса) как процесса сотворения человеком самого себя, моделей своего бытия. Показано, что история антропоэзиса включает в себя историю мыслительной рефлексии как фактора, благодаря которому человек становится тем, кем себя считает и кем хочет стать. Продуктивную роль в данном процессе исполняет мышление в качестве энергии создания личности – главного субъекта социального познания и деятельности.

Ключевые слова: антропоэзис, рефлексия, мышление, культура, личность, творчество, общество.

Ivanova N.V.

THINKING AS A FACTOR OF HUMAN SELF-CREATION: CASE OF ANTHROPOESIS

The paper analyzes the problem of anthropoesis (autopoiesis) as the process of self-creation of human. The author argues that the history of the humanitarian disciplines is «anthropoetic» because it explores the creation (production) of «human» in an individual. The idea of «anthropoesis» is a variant of interpretation of the essence of «human» because individuals become complete and complete themselves in social creativity and cultural activity. Modern discussions about human nature, consciousness and thinking have common roots – the classical philosophy and romantic life-view. They state the importance of creative thinking as anthropoesis, which exists at all levels of cognition and activity. The process of anthropoesis includes the history of mental reflection not only as hope about whom

person wants and is able to become as a result of the formation, but also about whom she believes herself. The author argues that a belief as a meaning and significance of life appear thanks to the clear activity of will and of thinking. Between the process of self-creation of human and reflexive conditions of cognition, as it is indicated in the article, there is a close relationship.

The idea of human self-creation as thinking reached the highest understanding in philosophy. The author focuses on the concept of «desire» («wanting», «volition»), which have been conceptualized in the period of Romanticism in the context of search of new generating bases, common to material and spiritual life forms. The process of their development depends on a person whose thinking first of all appears as an indicator of her intellectual, creative and cognitive abilities. In a particular sense, thinking person as a subject of cognition meets the specifications of a talent, has an ambition to have the title of an outstanding person. Therefore, the evolution of humanity, among other sources, is based on leadership, dominance, desire for power that can be called desire for perfection. Because of this circumstance people successfully «create» themselves as heroes, producing and sustaining myths about «great». For this images, available not only in politics but also in other spheres of social life, become purposefully «articulated».

The essence of each socio-cultural phenomenon, as author indicates, whether theoretical or practical, becomes clear from the study of its history. Discovery, as well as intellectual practice, although belonging to the spiritual, also are more fully disclosed through the history and philosophy of culture as the process of creation. But thinking becomes a philosophy, after the reassessment of values. The latter is a manifestation of the concept of «will to power» and its implementation. Productive forming of thinking personality as an active subject of creative activity can occur in professional communities which can have loyal attitude to their opponents. Their task is to provide adequate attitude to problems being solved in an intellectual environment. The goal of thinking and creative individual, is a creation not of just culture, but of its meaning. Constructive role in this process plays thinking as the energy of the self-creation of personality.

Keywords: *anthropoesis, reflection, thought, culture, personality, creativity and society.*

Надійшла до редакції 14.08.2016 р.